

Бојан М. ЈОВИЋ*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 2. 2. 2026.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

„СПИРИТИСТИЧКЕ” ДРАМЕ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА

У раду се назначују основне особине „спиритистичких” комедија Бране Цветковића (1874–1942), истакнутог српског књижевника и позоришног радника. Корпус разматраних дела обухвата како оригиналне Цветковићеве наслове тако и прераде и преводе објављене или сачуване у рукопису, при чему се у тексту дају и сажети драма које су мање познате или теже доступне.** Цветковићеве комедије у три чина, једночинке, краће сцене и монодраме обухватају теме (некритичког) прихватања помодних трендова и сујеверја, међу којима се издваја и веровање у тематизовање опстанка душа после човекове смрти на ономе свету и могућност комуникације са њима. Цветковић према спиритизму показује унеколико умерен однос, у распону од отвореног карикирања његових идеја и заступника до толерисања, чак и хумористичког прихватања феномена. Анализе се доводе у везу са наглашеним занимањем за спиритизам у српском друштву са краја XIX и почетка XX века и општим особинама спиритизмом обележене (драмске) књижевности у нашој и иностранним културама.

Кључне речи: спиритизам; Брана Цветковић; комедија; српска драма крајем XIX и почетком XX века.

Гретица: Ја морам бити Павлова жена, тако нам је прорекао наш асталчић.

Тереза: Ваш асталчић?

Гретица: Дабоме. Наш сто, тачно одговара на сва питања.

Тереза: Та шта кажете...!?

Адел: Зар ти ниси ништа слушала о духовима?

Тереза: И ви то верујете? Данас у просвећеном веку?

Адел: Опрости! Спиритизам је нешто данас најмодерније!

К. Лауфс, В. Јакоби: „Неверни Тома”

* userx64@live.com; <https://orcid.org/0000-0002-6195-919X>

** Захваљујем се колегама А. Пејчићу из ИКУМ и М. Антићу из МПУС на љубазности и труду око обезбеђивања рукописа из заоставштине Бране Цветковића.

Увод

У обимном и разноврсном делу Бране Цветковића,¹ међу мноштвом разноликих мотивских и тематских целина, издваја се једна нарочита, одражавајући специфичну културну појаву, односно моду тога времена – веровање у духове и у могућност општења са њима, познато као спиритизам. Присуство ове појаве се код Цветковића уочава у распону жанрова, са одговарајућим мотивима у поезији, прози, комичним цртицама и драми. Ако је, међутим, у чисто књижевним жанровима спиритистичка тематика пре успутна и спорадична, у драми се јавља у неколико наврата, притом искључиво у комедијама, обухватајући како оригиналне Цветковићеве наслове (међу њима и један од његова укупно три комична комада у три чина) тако и прераде и преводе. Стога се може говорити и о трајнијем драмском Цветковићевом интересовању за ову тему.

Спиритизам као веровање и као духовна мода

Веровање у духове, загробно постојање душа и могуће општење са њима јавља се у различитом облицима од антике, да би се у 18. веку артикулисало кроз мисао шведског научника, теолога и мистичара Емануела Сведенборга и немачког лекара Франца Фридриха Антона Месмера; половином 19. века амерички самоуки спиритуалиста и видовњак-исцелитељ Ендрју Џексон Дејвис преобликовао га је у учење о духовној повезаности природе и о приступању „духовном нервном систему” путем нарочитих метода и егзотичних средстава („месмерички транс”, коришћење „магнетског кабла”, „спиритистичке батерије”, „хармонијског круга” интелектуалаца и људи одговарајућих темперамената итд. (Столоу 2012: 83-84; Крофорд 2021: 32, 36)). Масовну популарност, међутим, спиритизам постиже захваљујући допуњавању ових езотеричних веровања наизглед емпиријским, практичним и лаичким начином комуникације путем звукова и кретања намештаја, „обичних” медијума, отворених сеанси и аутоматског писања.² Један од најпопуларнијих начина комуникације са духовима представљао је метод тзв. „столова који се окрећу” – појава лупкања, окретања, нагињања или потпуног

¹ Иза Бране Цветковића (1874–1942), вишеструко надареног ствараоца и позоришног радника, делатног на прелазу из XIX у XX век, остало је дело које обухвата књижевност (песме, лирику, прозу, драму, књижевност за децу, критику, есејистику, документарно-мемоарску прозу, превођење), новинарство и издаваштво (фелтони, часописи *Глума*, *Церекало*, *Сатир*, *Ђаво*, *Сафтирац*, *Виц*), ликовну уметност (слике, цртежи, карикатуре), позоришну делатност (режија, глума, сценографија; управљање), и хибридне жанрове („стрип-песме”).

² Први случајеви примања порука духова путем „ударања” забележени су већ 1762. године, наводном комуникацијом Елизабет Парсонс са женом преминулом у кући на Кок Лејну у Лондону (Енс 2012: 60); овај поступак постаје феномен масовне културе тек са сестрама Фокс, које су обзаниле и увеле његове изворне и иконичне црте – способност призивања духова покојника и размена порука путем лупкања или куцања по покућству, за време наводне комуникације са духом убијеног трговца у кући у Хајдсвилу крај Рочестера, САД, 31. марта 1848.

уздицања столова од тла током спиритистичког окупљања. У изузетним случајевима, столови би се померали или чак лебдели без непосредног додира присутних. Велика предност комуникације ове врсте лежала је у њеној приступачности и демократичности, будући да се по потреби могла упражњавати и без учешћа професионалних медија-посредника.³ Недостаци би се пак читавали у ограничености брзине и количине информација које су се могле пренети (Јовић 2019: 14–15).

Мистични покрет у коме општење са мртвима није било један од многих окултних ритуала и церемонија већ умногоме и кореографска сврха по себи, раширио се великом брзином по Америци и преко океана (до 1854. године у Сједињеним Државама је већ било приближно 10.000 медијума и три милиона следбеника, са неколико организованих друштава и удружења). Покрет се пренео у Енглеску, потом и у Немачку и Француску, где је Алан Кардек развио обухватно учење независно од америчког феномена окретања столова (Chajes 2019: 91), привукавши бројне следбенике у различитим круговима. Након Европе, спиритизам се проширио и у Русију, не у облику изворног америчког домородачког веровања, већ у облику његове западне варијететне варијанте (Китсинг 2017: 24–5; 45–85), да би се, на врхунцу популарности, у облику теозофског учења вратио на изворно америчко тло преко Рускиње Хелене Петровне Блавацке.

Током друге половине XIX века, посредством литературе, штампе и медијума који из Беча долазе у Београд, спиритизам стиже и у Србију, у чему посебан утицај има превод књиге Алана Кардека *Царство духова* објављен 1865. године, који је сачинио песник Петар Прерадовић, „један приврženик duhoslovlja” (Радић 2009 139–143).⁴ Занимање за нову појаву врхунац достиже у последњој четвртини XIX века, претежно у облику „призивања духова” у грађанским круговима; поборници моде су већином били интелектуалци који су читали и преводили страну литературу и објављивали у домаћим часописима, како у специјалистичким (*Доситије, Два света, Глас истине, Духовни свет, Духовни живот*) тако и у неспецијализованој периодици (*Београдски дневник, Време, Вечерње време*).⁵ Варијанте спиритистичких идеја свој су израз добиле и у нашој књижевности и уметности⁶ са почетка XX века, са разноврсним примерима у распону од духовног путовања у првом српском научнофантастичном роману *Једна угашена звезда* Лазара Комарчића (1903) до фотографских апропријација ектоплазматичних материјализација у (пред)надреалистичкој поеми *Јавна птица* (1926) Милана Дединца (Тодић, Јовић 2016).

³ О професионалним медијима и спиритистичком „шоу-бизнису” види Натале 2016: 31–36, и даље.

⁴ Дејвисова *Филозофија смрти* преведена је 1908. у издању Цвијановића.

⁵ О спиритизму у нашој периодици на прелазу векова види Јовић, Јовановић 2019.

⁶ За обухватан преглед езотеристичко-окултистичких идеја у српској књижевности од Атанасија Стојковића до савременог доба види Радуловић 2009; 2020.

Спиритизам и позориште

Мода призивања духова током сеанси са покретним сточићима или путем медијума се половином XIX века брзо прожела са европским театром, у облику пучких призивања духова на водвиљским позорницама, праћених декором и помагалима намењеним стварању и појачавању мистичне атмосфере. Спиритистичке представе, поред приказивања окултних феномена, претварале су сцену у простор где се обликује невидљиво, у великој се мери ослањајући на употребу напредних позоришних технологија („магични фењери”, магла, тужна музика и чудни звуци). Глумци су, са своје стране, постали савремени медијуми, способни да отелотворују духове и опште са изгубљеним душама (Водвил 2025).⁷

Осим режираних театарских сеанси јавили су се и драмски комади са спиритизмом као темом, такође у варијететном окружењу – у Француској прва представа насловљена „Сто који се окреће” Ежена де Миркура и Шамфлерија изведена је у пролеће 1853, да би до краја века у Паризу било постављено најмање петнаест представа са темом спиритизма (Дандреа 2019: 85), међу којима је међу најпознатијима била „Спиритизам” Валентина Сарду са Саром Бернар у главној женској улози.⁸ Критике представе указују на начелни проблем обраде ове теме, уједно и очекивану последицу водвиљског окружења – проблем обликовања драмске форме која не забавља публику само спиритистичком феноменологијом већ укључује и доктринарни аспект учења и његово шире значење, што доводи до површности ликова тамо где се жели изложити теза, односно где треба приказати смешну ситуацију, и неповезаност радње са темом, чија се улога често колеба између пукe орнаментације и покретачке снаге (Исто).

Цветковићев (драмски) спиритизам

У нашој културној средини са краја XIX и почетка XX века хумористичком обрадом спиритистичких мотива издвојио се Брана Цветковић;⁹ присуство ове тематике спорадично се уочава у бројним жанровима његовог опу-

⁷ Феноменологија појавних облика спиритизма обухватала би хипнотички транс, општење путем медијума, исписивање порука, сомнабулизам, сеансу, померање предмета, лупљаву, пробојност материје, светлосне појаве, материјализацију, трансфигурацију, дејства на даљину, телепатију, сензитивитет, употребу непознатих језика, предвиђања, пророчанства и слично (Петронијевић 1912: 17–70).

⁸ Сарду гради радњу (у варијацијама типичну за водвиљске комаде ове врсте, са неверством, грамзивошћу и обманом) око забуне након сеансе, када муж поклоник спиритизма помисли да му је жена изгорела у железничкој несрећи, док је она, уместо на путу, ноћ провела са српским љубавником Студом. Након што открије Студину похлепу, оставља га и реши да се врати мужу тако што ће му се ноћу најпре „појавити” као дух, и након исповедања и опроштаја греха, „материјализовати” у људски облик.

⁹ Темељне студије на тему спиритизма код нас (Радуловић 2009; 2020) не помињу Цветковића нити у ширем контексту, да би он доспео у жижу занимања наше науке о књижевности тек од појаве изабраних дела 2022. године, у контексту истраживања „друге свести”, односно утицаја најважније српске спиритистичке литературе на нашу књижевност (Радуловић 2022:

са,¹⁰ оно је, међутим, најучесталије у делима намењеним позорници, у којима се креће „између водвиља, комедије ситуације, комедија нарави и карактера” (Пејчић 2022: 798). Драмски корпус при томе укључује и оригиналне Цветковићеве текстове и прераде, преводе и продукције, објављене или сачуване у рукопису. Поред комада у којима се испоставља да наслови не подразумевају спиритизам у радњи,¹¹ три оригиналне комедије, од којих су, нажалост, сачуване само две, показују пуну тематизацију феномена.¹²

Покојница је једночинка обележена жанровски одређеним поднасловом „Трагикомичка спиритистичка сцена”. У њој Цветковић образује згоду око средишњег мотива недавно преминуле супруге (Јела) са ожалошћеним удовцем (Која), и кућним пријатељем и љубавником покојнице (Мића). Удовац, у очају због губитка, иза затворених врата прибегава спиритистичком методу призивања духова помоћу асталчета са три ноге и успева да призове преминулу жену. Смејући се њеним шалама, позива пријатеља, који је потпуно сумњичав и убеђен да је ожалошћени сишао са ума, да седне за сточић и сам се увери. На крају се испостави да није реч о суманутости или превари, већ да асталче, попут покојнице некада, преноси јаким гажењем по нози љубавнику поруку да ћути и не одаје њихову тајну.

Духови из асталчета су најамбициознија Цветковићева драма на тему спиритистичке моде, која обухвата не само уобичајени репертоар појавних лаичких облика призивања духова већ садржи како осврте на (домаћу) литературу са теоријом света са оне стране материјалне стварности тако и неопредно увођење и коментарисање књиге Стевана Николића Кућетине *Живот на другоме свету*. Током сеансе која чини средишњи део првог чина, учесницима сточић пророкује смрт ћерке, што изазива кризу не само код родитеља већ и код других ликова.¹³ Када се испостави да је пророчанство лажно, за-

201–202; 2024: 72). Од других за сада познатих аутора, сачувана је у рукопису драма *Медиум* Властоја П. Алексијевића, Београд 1944.

¹⁰ Комична цртица „Страшна ноћ”; приповетке „Сима спиритиста”; „Пропали кандидат или Несуђени председник”; песме / рапорти „Кроз Београд, тамо-амо (1900) (Ал’ никога не вређамо) „Лесковачке новости” (28–30. мај 1905), „Хватање краља Милана у Лесковцу” (1905) и „Оживео краљ Милан. Лесковачки догађај” (1905).

¹¹ У комадима *Мртвачко коло* и *Живи мртваци* нема спиритистичких, надземаљских или неземаљских елемената, већ се заплет развија око идеје да се на превару дође до новца за сахрану наводно преминулих ликова.

¹² *Овај и онај свет (Два света)*, спиритистичка игра, Брана Цветковић (305); рукопис ове драме, која би по наслову и поднаслову спадала у корпус одговарајућих комада, наводи се у каталогу Бранке Одавић из 1992. Након ревизије архива, међутим, рукопис се у Музеју позоришне уметности Србије води као недоступан.

¹³ Мајка (Перса) пада у депресију и од куће „прави капелу”, девојка се понаша крајње размажено и непрестано извољева док отац (Мојсило) безуспешно настоји да заведе ред у породици. Нарушавају се брачни односи породичних пријатеља, пензионисаног пешадијског капетана (Кузман Сакацић) и његове жене (Живка), будући да се капетан у жениним очима понаша као луд човек, никада није код куће, иде по чаршији са „неком жутом књигом”, прича о вампирима и мртвацима, наручује асталчиће и учествује на сеансама. Додатну компликацију у заплету чини тренутак у коме девојчин виђени женик (Паја „Протекција”), узима капетанову жуту „Књигу о духовима и асталчићима” и пише шaljиву поруку о неверству његове жене; њу грешком прочита девојчин отац и избаци женика из куће.

буне и изневерена очекивања доводе до нежељених расплета, слома односа међу ликовима, и пропасти свих планова.¹⁴

Преводна *Наредба са оног света*, „комедија у једноме чину”, почива на лукавој замисли младића (Максим), који, у намери да се домогне руке љубљене девојке (Берта), обећане другоме, смишља сложену интригу засновану на постојању духова и њиховог утицаја на догађаје у овоме свету. Наводно спроводећи вољу сени предака, укључених у непрестану међусобну освету двеју породица око прељубе од пре неколико векова, младић успева да наведе девојчиног оца да је разреши обећања и дозволи јој да пође за њега, да би на крају обзнанио да је прича о наредби духова предака у потпуности измишљотина.

Најобимнија драма у корпусу, *Неверни Тома*, „спиритистичка комедија у три чина”, превод са немачког,¹⁵ гради сложену комичну фабулу на темељу низа перипетија и успешног превазилажења препрека како би се испунило настојање девојке (Гретица) да од оца (Игњат Дел) добије дозволу да пође за кућног лекара (Павле Вагнер), и тиме испуни пророчанство „асталчића”, добијено током једне од спиритистичких сеанси, уобичајених у њиховој кући.¹⁶ Уз целокупан репертоар појавних елемената карактеристичних за тему, уводи се и лик нововерног спиритисте, научника педанта (Тушл) који држи досадна и неразумљива предавања покушавајући да објасни и оправда спиритизам.¹⁷

¹⁴ Избија велика свађа између породица, где се жене дохвате а мушкарци извређају. Несуђећи младожења узима другу, у инат пролазећи сватовима поред куће.

¹⁵ Осим *Три бекрије*. *Зао дух Лумпације Вагабунд*. *Lumpacivagabundus чаробна игра с певањем у 3 чина и осам слика, од Ј. Нестроја, превео Брана*, која, иако и поред поднасловa који обзнањује присуство духова заправо не спада у уже спиритистичке драме. Први пут играно у Бечу јуна 1833, на позорници „Theater an de Wien”.

¹⁶ Учесници дознају да је Дел, који се супротставља идеји и пракси спиритистичких „седница”, тајно боравио у Бечу, где је имао љубавну авантуру, али им асталче ода погрешно име његове љубавнице. Дел пристаје да учествује у експерименту који би требало да га претвори у медијума, подвргава се хипнози и претвара се да је, хипнотисан, заборавио све што је претходно знао, чак и ко је заправо. Захваљујући томе почиње да се понаша слободно и неодговорно, прекомерно једе и пије, проводи ноћ ван куће, и потом се прави да се сетио да је барон Фон Вестерман. Једини који му не верује, лекар Павле, непрестано га искушава и провоцира, између осталог љубећи се пред њим са Гретицом, не би ли га натерао на реакцију која ће разоткрити претварање. У тренутку када Дел готово изгуби контролу, стиже писмо од његове љубавнице из Беча, у коме га обавештава да долази у Берлин и да би волела да се сретну. Он користи прилику и „жртвујући” се за част мужа, одјури да се нађе са њом. Односи међу ликовима се додатно компликују када се појављује агент осигурања Шимел, за чијег сина Дел жели да уда кћер како би напакустио Павлу. Павле наговори Шимела да се претвара да је он Дел лично, у кући се појављује и Делов пријатељ Аландорф. Аландорф у Шимелу препознаје Дела док и један и други сматрају Дела правим бароном. Када ствари оду предалеко, Дел покушава да одглуми излазак из хипнозе, али га Павле ухвати у превари и уцењује да ће га разоткрити супрузи. На крају, све линије радње се сретно разрешавају – Адела опрашта мужу неверство, Павле добија благослов да се ожени Гретицом а Дел лукаво извлачи новац који му дугују.

¹⁷ Тушл, међутим, нуди занимљиву рационалну дефиницију спиритизма – „/.../Спиритизам је наука која решава људску загонетку не материјалистичким ни пантеистичким путем него мистичким. Доводи нас у свесност, тако да ми трансцендентне погледе примамо активно као сомнабулисте или пасивно као медијуми. На тај се начин тако рећи претвара логична могућност у емпијску стварност, пошто у човеку не постоји само метафизички објект већ и метафизички индивидуални субјект. Ето, то је спиритизам” (Јауфс и Вакоби : 21).

Последња у низу, *Нечастива кућа*, непознатог аутора са немачког говорног подручја, „спиритистичка драма, са предигром на ономе свету и једном седницом на овоме свету”, у којој се збивају „материјализирање, дематеријализирање и страшне аветињске појаве”, представља једну од најзанимљивијих драма у целокупном Цветковићевом ширем спиритистичком опусу. Иако нема података о пореклу и превођењу, испис текста (датиран на прву деценију XX века), нацрти сценографије и коментари јасно су Цветковићеви, те стога легитимно припада контексту његових спиритистичких остварења.

Драма по себи представља изузетак у корпусу, будући да је дата у кључу потпуног, ако и комичног, прихватања спиритистичког виђења света које, поред популарних реквизита, укључује и феномене (де)материјализације и наглашено фантастичан расплет. У предигри се уводе четири духа преминулих покућара који се досађују у загробној пећини, чекајући, са неизвесним изгледима, да се очисте од греха. Збивања се потом селе у кућу у којој три сестре уседелице (Деселих), призивају становнике оностране сфере и покушавају да их материјализују. Овде се уводи и додатна линија заплета, љубавна заблуда и изневерена очекивања сестара: свака од њих три умишља да је њихов подстанар, учитељ, заљубљен баш у њу и да жели да је испроси, но испоставља се да је он заручен и да због недостатка новца мора да се исели. Након што се духови покућара, сада у изабраним новим облицима Нерона, Сократа, разбојника и индијанског поглавице, коначно отелотворе, саме сестре се дематеријализују и ишчезавају. Кућа остаје уклетом до даљег, будући да духови одлучују да ту остану колико могу и да се „вампиришу”, играјући и певајући у колу.

Закључак

Цветковићеви комични комади за позорницу обухватају теме (некритичког) прихватања помодних трендова и сујеверја, међу којима се издваја и тематизовање веровања у опстанак душа после човекове смрти и могућности (лаичког) општења са њима. Цветковићев приступ у двема сачуваним оригиналним драмама превасходно је усмерен на спољашње, појавне облике спиритистичког феномена – асталчиће који се померају, медијуме и пророчанства, у окружењу света овоземаљске, српске варошке стварности. Када је реч о утемељењу радње, у Цветковићевим оригиналним драмама са уже спиритистичким темама (*Покојница*, *Духови из асталчета*) наведени мотиви по правилу имају средишњу функцију, као покретачи основног тока радње и агенси њених побочних рачвања и перипетија. Уоквирене претежно љубавно-брачним заплетом, уобичајене карактерне мане комичних ликова – љубомора, неверство, грамзивост, лаковерност, глупост, преплићу се са спиритистичком линијом, стварајући додатне комичне ефекте. У драмама које је Цветковић превео или поставио на сцену, односно које се у испису могу пронаћи у његовој заоставштини, поред „лакших” уочавају се и дела са „озбиљнијим” и унеколико мрачнијим приступом, који шири распон спи-

ритистичких мотива. Осим уобичајених превара са љубавном мотивацијом и сложенијих заплета у којима се неке од информација преко асталчета добијених са онога света показују тачним, заступљена је и чиста фантастика кроз укрштање и двосмерно прелажење граница двају светова и претварања духова у људе и људи у духове.

Цветковић својим укупним драмским делом посвећеним спиритистичким темама наставља сродну традицију у европској баштини, са којом је био добро упознат, будући да је у програму његовог позоришта било и доста немачких и француских водвиља, и пољских, чешких, мађарских комедија (Пејчић 2022а: 705). Шири контекст његовог опуса показује сродан распон тематизовања спиритизма, од посредних наговештаја спиритистичких згода, појединачних помињања уобичајене иконографије (сточићи, „магичне таблице”) или најистакнутијих представника (Николић Кућетина), до подробног излагања учења које стоји у темељу веровања у духове и описа селанси са комичним преокретима који поништавају увереност у заснованост или истинитост описаног („Сима спиритиста”, „Оживео краљ Милан”), до оних које са хумористичком нотом у маниру народног шаљивог приповедања остављају фантастичну могућност отвореном („Страшна ноћ”). Стога се може закључити да, иако истакнути сатиричар, Цветковић ипак без задршке не исмева спиритистичко учење и праксу као потпуну празноверицу већ, показује унеколико умерен и сложен однос, и који у неким случајевима у потпуности одбацује могућност постојања и присуства уплива духова на овај свет, у другим пак дозвољава могућност да у целој ствари, са оне стране, ипак има нечега.

ЛИТЕРАТУРА

Брана Цветковић 2022–2023: *Изабрана дела Бране Цветковића I–VIII*, приредио, студије и критички апарат израдио Александар Пејчић, Институт за књижевност и уметност, Београд:

Песме, рапорти I: „Кроз Београд, тамо-амо. (Ал’ никога не вређамо)”, 91.

Комедије, драме III:

– „Духови из асталчета”, стр. 21–90.

– „Мртвачко коло”, стр. 347–366.

– „Покојница”, стр. 521–528.

Пејчић 2022а: А. Пејчић, „Опште напомене. Рукописи комедија и драма Бране Цветковића”, стр. 705–710.

Пејчић 2022б: А. Пејчић, „У позоришту код Бране. Комедије и драме”, 795–810.

Приповетке II:

– „Сима спиритиста”, стр. 295–297.

Фелџони, анегдоте из рата VI:

– „Хватање краља Милана у Лесковцу”, стр. 64.

– „Оживео краљ Милан, Лесковачки догађај”, стр. 65–69.

– „Страшна ноћ”, стр. 145–149.

Рукописна дела из заоставштине Бране Цветковића у Музеју позоришне уметности Србије:

- „Живи мртваци”, Шала у 2 чина с певањем МПУС, инв. бр. 15154 (478), 20.
- „Наредба с онога света”. Комедија у једном чину. Написао Мејак. Превео Брана. МПУС (20), стр. 28.
- Лауфс, Јакоби: „Неверни Тома”. Спиритистичка комедија у три чина. Написали К. Лауфс V. Јакоби. Превод са немачког. МПУС, инв. бр. P5648 / 280, стр.133 .
- „Нечастива кућа”. Спиритистичка драма, са предигром на оном свету и једном сединцом на овоме свету. МПУС, инв. бр. P5405 (ков. бр. 36), стр. 24.

Нестрој 1833: „Три бекрије. Зао дух Лумпације Вагабунд”. “Lumpacivagabundus”, чаробна игра с певањем у 3 чина и осам слика, од Ј. Нестроја, превео Брана. Први пут играно у Бечу јуна 1833, на позорници „Theater an de Wien”.

Водвил 2025: “Les spectacles spirites du Théâtre du Vaudeville Fusion de l’art théâtral et de l’invisible” <<https://www.histoires-de-paris.fr/spectacles-spirites-theatre-vaudeville/>>

Дандреа 2019: P. D’Andrea, Victorien Sardou et le Spiritisme, у: *Victorien Sardou, un siècle plus tard* Guy Ducrey (dir.) Presses universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 97–107.

Енс 2012: A. Enns, The Undead Author, *The Ashgate Research Companion to Nineteenth Century Spiritualism and the Occult*, Ed. by Tatiana Kontou, Sarah Willburn. Burlington: Ashgate Publishing Company

Јовић 2019: Б. Јовић, Здраво са друге стране – о спиритизму, направама за општење са мртвима, и понешто о (књижевној) уметности, у: Ур. Драган Бошковић (ур.), *Гробља: Књижевно-културна материјализација смрти*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 13–27.

Јовић, Јовановић 2019: Б. Јовић, Т. Јовановић, Спиритизам у српској периодици с краја XIX и почетка XX века, *Књижевна историја*, год. 51, бр. 168, 121–136.

Китсинг 2017: И. В. Китсинг, *Естественнонаучная критика спиритизма и мистики в России во второй половине XIX века*, Санкт-Петербургский Государственн Университет, Санкт-Петербург.

Петронијевић 1912: Б. Петронијевић, *Спиритизам*, Београд: С. Б. Цвијановић.

Радић 2009: Р. Радић, *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века*, Београд: Институт за новију историју Србије.

Радуловић 2009: Н. Радуловић, *Подземни ток: езотерично и окултно у српској књижевности*, Београд: Службени гласник.

Радуловић 2020: Н. Радуловић, *Подземни ток. Српска књижевност и езо-теризам 1957–2000 (II)*, Београд: Службени гласник.

- Радуловић 2022:** Н. Радуловић, „Друга свест” у српској култури и књижевности 19. и раног 20. века, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* Vol. 2022 No. 17, 155–216.
- Радуловић 2024:** Н. Радуловић, Прилози проучавању српског спиритизма, *Serbian Studies Research* Vol. 14, No. 1, 65–111.
- Столоу 2013:** J. Stolorow, The Spiritual Nervous System Reflections On A Magnetic Cord Designed For Spirit Communication, у: *Deus in Machina Religion, Technology, and the Things in Between*, Edited by Jeremy Stolorow, New York: Ffordham Uuniversity Ppress, New York, стр. 83–113.
- Тодић, Јовић 2016:** М. Тодић, Б. Јовић, Поглед жене (из) медијума у *Јавној птици* Милана Дединца”, *Књижевна историја*, XLVIII, 79–97.
- Натале 2016:** S. Natale, *Supernatural Entertainments, Victorian Spiritualism and the Rise of Modern Media Culture*, Penn State University Press.
- Чахес 2109:** J. Chajes, *Recycled Lives: A History of Reincarnation in Blavatsky's Theosophy (Oxford Studies in Western Esotericism)*, Oxford University Press.

Bojan M. Jović

BRANA CVETKOVIĆ'S "SPIRITIST" DRAMAS

Summary

This paper examines the fundamental thematic, structural, and ideological underpinnings of the “spiritualist” comedies of Brane Cvetković (1874–1942), a distinguished Serbian writer and theater practitioner. The corpus of analyzed works includes Cvetković’s original titles as well as his adaptations and translations – such as *Ghosts from the Little Table* (*Duhovi sa astalčeta*), *The Living Dead*, *The Circle of the Dead*, and *Orders from the Other World* – sourced from both published volumes and preserved manuscripts. Across three-act comedies, one-act plays, sketches, and monodramas, Cvetković explores the uncritical embrace of fashionable trends and superstitions, with a particular focus on the afterlife and the survival of the soul. As a prominent satirist, Cvetković maintained a nuanced critical stance toward spiritualism, ranging from biting ridicule to moderate tolerance and even acceptance. These analyses contextualize his work within the widespread fascination with spiritualism in late 19th- and early 20th-century Serbian society, as well as the broader literary traditions of spiritualist literature in both local and international cultures.

Keywords: spiritualism, Brana Cvetković, comedy, Serbian drama (late 19th/early 20th century).